

ОСОБЛИВОСТІ ПЕРЕКЛАДУ ДАВНЬОГРЕЦЬКИХ ТРИНІТАРНИХ ТЕРМІНІВ “ΟΥΣΙΑ” ТА “ΥΠΟΨΤΑΣΙΣ” (НА МАТЕРІАЛІ ЛИСТІВ 125, 236.6, 38 СВ. ВАСИЛІЯ ВЕЛИКОГО)

Попович Н.М.

Закарпатський Державний Університет

Обрана нами тематика торкається проблем дослідження процесу перекладу тринітарних термінів та відноситься до галузі прикладного перекладознавства. Згідно з «Термінологічним - правописним порадиником для богословів та редакторів богословських текстів УКУ»[7;14], термін «*υπόστασις*» передано відповідником «іпостась». Таке існування мовної одиниці поза контекстом не вирішує проблеми можливої двозначності відповідників в процесі перекладу. Не завжди давньогрецький термін «*υπόστασις*» потрібно передавати існуючою в українській калькою «іпостась». Суть в тому, що в четвертому столітті тринітарна термінологія проходить процес свого становлення і тому перекладач термінів тринітарного характеру в текстах 4-го століття повинен враховувати вузький дискусійний контекст окремого документу та приналежність автора до конкретного руху богословської думки, яких було не мало на той час.

Однією з розроблених методик дослідження процесу перекладу є створення теоретичних моделей перекладу та опису різноманітних типів трансформацій, за допомогою яких можливий перехід від відрізка тексту оригіналу до тексту мови перекладу. Найбільш поширеними моделями такого типу є ситуативна, трансформаційна та семантична. Перша дає змогу пояснити ті особливості перекладацького процесу, які пов'язані зі зверненням перекладача до реальної, об'єктивної дійсності. Трансформаційна модель дозволяє простежити вибір синтаксичних структур під час передачі інформації з мови оригіналу мовою перекладу. Останню доповнює семантична модель, яка зображує процес перекладу як ідентифікацію та збереження релевантних сем оригіналу. Залежно від характеру перекладацьких перетворень, трансформації чи моделі поділяють на лексичні, граматичні та лексико-граматичні.

Окремо слід згадати про формальні перекладацькі перетворення, такі як транскрипція, транслітерація та калькування [4;152-166]. Останні, як формальні перетворення, мають прямий зв'язок з поширеною тенденцією передачі термінології, зокрема філософсько-богословської, мовою перекладу методом калькування.

Відомо, що терміни зі словами загального вжитку складають словниковий склад мови [5;116]. Термін «*υπόστασις* - іпостась», як і велика кількість філософсько-богословських термінів, є калькою з давньогрецької мови і під час перекладу давньогрецьких текстів, зокрема текстів Отців Церкви, передається здебільшого відповідником «іпостась» згідно з законами фонетики та граматики та пристосувавшись до внутрішніх законів мови перекладу. Такий шлях, на нашу думку, є найлегшим шляхом уникнення двозначності в окремих текстах

даного періоду. Термін «ὕποστασις - іпостась», вжитий в анатематизмі Нікейського Собору 325 року можна перекладати двома відповідниками, як «сутність (природа)» так і «іпостась (індивідуальне реальне існування)». На цю двозначність почали звертати увагу самі сучасники документу. Значення цього терміну різняться в залежності від коментарів поняття або концепту, вираженого цим терміном. Позиція сучасника Нікейського Символу – св. Афанасія Олександрійського – різоче відрізняється в наданні цьому терміну значення «сутності» від позиції сучасника подій 360 - 381 років - Св. Василя Великого, який надає поняттю ὑπόστασις значення «реальності індивідуального буття, реального, індивідуального, індивідуума». Св. Афанасій, старонікеєць, сприймає вжиті в анатематизмі Нікейського Символу поняття «ὕποστασις» та «οὐσία» тільки як близькі синоніми в значенні «одної сутності (природи) Божества». Наведений приклад не є єдиним для богословського контексту 4-го століття. Такі приклади є типовими для даного періоду, оскільки поняття «ὕποστασις» та «οὐσία» саме в цей період відмежовуються з близьких синонімів і стають однозначними термінами, виключаючи можливість двозначності. З передачею терміну «οὐσία» немає подібних труднощів, оскільки поняття міцно закріпилося як філософсько-богословський термін з часів Аристотелівських категорій і відтворюється українською відповідником «сутність» [7;22]. А ключовий термін ὁμοούσιος, вжитий в текстах як Нікейського (325) так і Константинопольського (381) Символів Віри передається відповідником «одноістотний».

Згідно з положенням теорії загального мовознавства, будь-який термін характеризується моносемією та позбавлений експресивності. Багатозначне слово, яке стає терміном, як правило, втрачає свої лексичні зв'язки з синонімами та антонімами, які служать об'єктивним критерієм для з'ясування значення слова. Але термін, як і слова загального вжитку не може існувати окремо від фонетики та граматики відповідної мови. Слід зазначити, що коли загальноновживане слово термінологізується, то, набуваючи нового значення, воно сполучається з новими словами, які виконують певних членів речення. Окрім того, не слід опускати важливість утворення похідних термінів для створення раціональної та осмисленої сім'ї термінів [5;117].

Оскільки тринітарна термінологія зафіксувалася лише з Константинопольським Символом Віри 381 року, окрім терміну ὑπόστασις до сім'ї термінів - дериватів дієслова ὑφίστημι - слід відносити також віддієслівні прислівники ἀνυπόστατον (безіпостасний; той, що немає індивідуальності), ἑνυπόστατον (воіпостасний;) та цілу низку характерних перфектних та аорістних форм дієслова ὑφίστημι, що надають своєю граматичною формою конотацію присутності та стабільності, відчуття непохитності, стійкості та тривалості. Про дану філософську сім'ю, яка утворилася в період першого та другого Вселенських Соборів згадує християнський вчений та догматист Йоан Дамаскін у «Філософських розділах» (VIII ст.) [3;89-90]. Дані ним визначення для кожного окремого поняття ще раз доводять доцільність не завжди однакової їх передачі

мовою перекладу і дозволяють припустити, що калькування не є єдиним можливим шляхом для збереження точності, еквівалентності та адекватності підчас передачі інформації з мови оригіналу мовою перекладу.

Саме в роботах Каппадокійських богословів набули сучасної однозначності обидва тринітарні терміни. Св. Василій Великий був першим з Каппадокійців, який трактує нікейських анатематизм по новому. В історії богословської думки Св. Василій вважається найвизначнішим творцем християнської формули «*μία οὐσία καὶ τρεῖς ὑποστάσεις*» (одна сутність і три іпостасі або ж індивідууми), що лягла в основу Константинопольського Символу Віри 381 року. Його спадщина належить до нікейського періоду богословської думки, оскільки Святий творив в період з 360 – по 379 роки.

Період після 325 року по 381 рік, тобто до прийняття Константинопольського Символу Віри умовно називають нікейським. В той час богословські дебати та помісні Церковні Собори, які скликалися в період з 341 по 362 роки, присвячувалися, в основному, ставленню тої чи іншої партії до Нікейського Символу 325 року. Нікейський Собор був скликаний з метою застереження Церкви від ересі аріанства. Прийнята на ньому формула віровизнання різко суперечила вченню аріанської партії, вона чітко визначала відношення Сина та Отця терміном «*ὁμοούσιος* - *одноістотний*». Цей термін та чітко виражена анатема проти тих, хто вважає, що Син „*виник з нічого чи якоїсь іншої іпостасі чи сутності,...*” [14;80], а не є Сином Божим, обурили не тільки аріан, але і прихильників висловлюватися іншою термінологією. Таким чином, поступово формуються так звані партії, які різняться між собою своїм ставленням до Нікейського Символу та специфікою свого вчення. На кінець шестидесятих років існували партії (1) нікейців (омоусіан), (2) напів-аріан (оміусіан), (3) новонікейців, (4) омеїв та (5) радикальних аріан (аномеїв). [Див.: Сімонетті; Келлі; Дробнер; Болотов; Спаський] Василій вважається прибічником новонікейців. Хоча на перших порах Святий розділяв позиції оміусіан. Вчення та позицію оміусіанської та новонікейської партій детально розглядають російські вчені Болотов В. [1;69-75] та Спаський А. [6; 347-410], Гуммерус Й., італійські Сімонетті М. [20;251-267], Спада Д. [23;156-225] та інші. Загальна характеристика аріанських суперечок розглядається Квастеном Й., Келлі Дж.[16;260-299], Файге Г. [12;145-156] та іншими дослідниками.

Листи 125, 236.6, 38 тематично належать до догматичних. В догматичних листах Василя мова йде про догмат Святої Трійці, тлумачення Нікейського символу 325 року та особливо про захист одноістотності Сина і Святого Духа [2,27]. Першочергово захист «одноістотності» спрямовувався проти ересей четвертого сторіччя, таких як Савелліанство чи модалізм різного типу.

38 лист, як вважає більша кількість критиків, належить перу Григорія, молодшого брата Василя Великого. В монографії Дреколя Ф. систематично доводиться авторство Григорія, проаналізовані рукописи, проведено аналіз на лексикографічному, стилістичному та семантичному рівнях [10; 297-331].

За побудовою обрані для аналізу листи не відрізняються від тогочасної формули віровизнання чи послання (ἐπιστολή). Як правило, в такому посланні повинен бути (1) адресат, (2) мета зібрання чи написання листа - це смута чи єресь, вчення якої засуджується, (3) виклад православного віровчення, (4) певна кількість анафем та (5) підписи тих, хто проголошує чи визнає дане віровизнання чи формулу істинною, тобто такою, котра не розбігається з Церковним вченням.

Поняття «ὕποστασις» та «οὐσία» в даних листах Василій вживає з двох причин: 1) тлумачення та захисту анатематизму Нікейського символу „*виник з нічого чи якоїсь іншої іпостасі чи сутності,...*” [10, 80] та 2) тлумачення відмінностей між тринітарними поняттями «сутність» та «іпостась» (окремого, реального існування).

В листі 125 віддієслівний іменник ὑπόστασις згадується у зв'язку з тлумаченням Нікейського анафематизму «*is of a different substance or hypostasis*» [29;125] / «*aus einer anderen Usia oder Hypostase*“ [8(Teil II);45]/ „*виник з нічого чи якоїсь іншої іпостасі чи сутності,...*” [15, 80]. Автор використовує для пояснення термін – синонім «сутність». Як в англійському, німецькому так і в російському перекладі віддієслівний іменник ὑπόστασις транслітерується з метою уникнення плутанини. Стосовно богословського змісту цього анатематизму слід зауважити, що Василій коментує його за допомогою Аристотелівських категорій «окремого» (ὕποστασις) та «загального» (οὐσία) – чітка спроба розмежування двох термінів – синонімів. Англломовний відповідник давньогрецького «οὐσία» повністю відповідає богословському контексту 70-х років IV століття. З двох англломовних відповідників, якими міг би скористатися перекладач – «substance» та «essence» - вважаємо правильність вибору першого, керуючись монументальною працею Крістофера Стеда, *Божественна Субстанція (сутність)/The Divine Substance* (1977), присвяченою історії розвитку філософсько-богословського терміну «οὐσία» - «сутність». Серед значень віддієслівного іменника ὑπόστασις в патристичному словнику неодноразово зустрічається значення «substance»: 1) В.4. «*substance, stuff, material*» [18, 1454]; 2) В.6. «*being, substance, reality*» [18, 1454]. Звертаючи увагу на уточнення в В.4. - *stuff, material* та в В.6. – *being, reality*, можна помітити схему, яку вводить у філософсько - богословську термінологію Василій. Поняття «οὐσία» та «ὕποστασις» різняться, на думку Василя, так само як загальне від окремого» [2, 423].

Таку саму схему відмінності загального від окремого застосовує автор як в листі 326.6 так і в листі 38. В перекладі листа 326.6 англійською мовою зустрічаємо «*one essence or substance so as not to give a variant definition of existence*». Перекладач, як помітно, вагається в подачі єдиного відповідника для терміну «οὐσία», а для терміну «ὕποστασις» обирає відповідник «existence», який, на нашу думку не зовсім передає задум автора [29;326.6]. Ті самі відповідники застосовуються для передачі термінів німецькою мовою: «*Diejenige aber die Wesen (Usia) und Existenz (Hypostase) als dasselbe bezeichnen, werden benötigt, allein unterschiedliche Personen zu bekennen, und stellen sich bei der Vermeidung, von drei Existenzen (Hypostasen) zu sprechen...*» [8, Teil III; 75]

Опрацьований нами матеріал та наведені приклади дозволяють зробити наступні висновки:

- 1) Василій Великий використовує в листах 125, 326.6 та 38 Аристотелівську схему відмінності першої сутності від другої сутності, тобто схему відмінності загального від окремого. Це розмежування і є ключовою причиною відмінності двох, ще в нікейському анатематизмі близьких синонімів «οὐσία» та «ὕποστασις» та наданню їм значень «загальної сутності» та «індивідуального реального існування, індивідууму». І лише у 19 столітті російськими богословами термін «ὕποστασις» трактується як індивідуальність.
- 2) Німецький еквівалент Existenz, на нашу думку, втрачає семантичні особливості, притаманні терміну «ὕποστασις»;
- 3) Відповідник «substance» для терміну «οὐσία» є найбільш влучним в контексті догматичних листів Василя 370-376 років.
- 4) Для відтворення давньогрецьких термінів «οὐσία» та «ὕποστασις» в богословській схемі Василя, на нашу думку, слід застосовувати україномовні відповідники «сутність» та «іпостась (в значенні індивідуального реального існування); індивідуум».

Література

1. Болотов- *Болотов В. В.* Лекции по истории Древней Церкви. Пг., 1918. Т. 4. Церковная история в период Вселенских Соборов. История богословской мысли.
2. Василий Великий, архиепископ Кесарии Кападокийской. Письма – М.: «Московское Подворье Свято-Троицкой Сергиевой Лавры, 2007 – 560 с.
3. Іоанн Дамаскін, Полное собрание творений/ пер. с греческого.- СПб.: Императорская С.- Петербургская Духовная Академия, 1913 – Т.1 – Философскія главы. – С. 47-121.
4. Комиссаров В.Н., Современное переводоведение. – М., 2002. – 424 с.
5. Реформатский А.А., Введение в языковедение.- М., 2002. – 536с.
6. Спасский — *Спасский А.* История догматических движений в период Вселенских Соборов. Т. 1. Тринитарный вопрос (История учения о Св. Троице). Сергиев Посад, 1914.
7. Термінологічно - правописного порадника для богословів та редакторів богословських текстів для видань Українського Католицького Університету.-Львів, 2005 -130 с.
8. Basilius (Caesariensis): Briefe/Basilus von Caesarea. Eingeleitet, übers. Und erl. von Wolf-Dieter Hauschild. – Stuttgart: Hierseman. Teil I(1990); Teil II (1973); Teil III (1993).
9. Dörrie H., 'Υποστασις: Wort - und Bedeutungsgeschichte, Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht, 1955. - 92 s.

10. Drecoll V.H., Die Entwicklung des Trinitätslehre des Basilius von Cäsaraea. Sein Weg von Homöusianer zum Neonizäner, Göttingen: Vandenhoeck und Ruprecht, 1996 - 416 s.
11. Drobner H.R., Lehrbuch der Patrologie, Freiburg im Breisgau; Basel; Wien: Herder, 1994.
12. Erdin F., Das Wort Hypostasis: Seine bedeutungsgeschichtliche Entwicklung in der altchristlichen Literatur bis zum Abschluss der trinitarischen Auseinandersetzungen, Freiburg: Herder, 1939. - 100 p.
13. Feige G., Die Lehre Markells von Ankyra in der Darstellung seiner Gegner, in: Erfurter Theologischen Studien, Bd.58, hrsg.von Ernst W. und Feiereis K. – Leipzig: St.-Benno Buch- und Zeitschriften-Verlagsgesellschaft mbH Leipzig, 1991. – 269 s.
14. Gummerus J., Die homöusianische Partei bis zum Tode des Konstantius, Leipzig, 1900.
15. Hahn A. (hrsg.), Bibliothek der Symbole und Glaubensregeln der Alten Kirche, Breslau: Verlag von E. Morgestern, 1877. – S.78-197.
16. Holl K., Epiphanius, Ancoratus und Panarion (Adversus haereses), Bände 1-3, in: Die Griechischen Christlichen Schriftsteller der ersten drei Jahrhunderte, Leipzig: Hinrichs, 1:1915; 2:1922; 3:1933]: Haereses 65-80: vol. 3, pp. 2-229, 232-414, 416-496.
17. Kelly J.N.D., Altchristliche Glaubensbekenntnisse: Geschichte und Theologie, Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht, 1972 – S.260-299.
18. Lampe G.W.H.: A Patristic Greek Lexicon, Oxford, 1961.
19. Nestle-Aland, Das Neue Testament: Griechisch und Deutsch. - Stuttgart, 2000.- 810 s.
20. Romizi Renato, Vocabolario greco italiano etimologico e ragionato, Bologna: Zanichelli, 2001 – 1488 p.
21. Simonetti M., La crisi ariana nel IV. secolo, Roma, 1975 – 598 p.
22. Simonetti M., Prinzivalli E., Storia della letteratura cristiana antica, Asti:Piemme,1999.-573 p.
23. Socrates Scholasticus, The History of the Church, II, 10, in: Nicene and Post-Nicene Fathers, Series II., Volume II.
24. Spada D., Le Formule Trinitarie da Nicea a Costantinopoli, Roma: Urbaniana University Press, 2003.
25. The Panarion of Epiphanius of Salamis/ trans. by Frank Williams, Books 2/3, Sects 47-80. De fide, Leiden; New York; Köln: Brill, Nag Hammadi and Manichaean studies, 36- 1993 – P. 433-471.
26. Tschernyj E., ΣΧΟΛΕΙΟΝ ΟΡΘΟΔΟΞΕΩΝ// Annales scholae Graeco-Latinae Orthodoxae, Mosqvae, MCMXCVII, tomus I.
27. Quasten J., Patrologia, vol. II.: Dal concilio di Nicea a quello di Calcedonia (traduzione italiana del Quasten J., Patrology, Vol.III, 1969), - 641p.
28. Witt R.E., Hypostasis: Amicitiae Corolla für J.R. Rendel Harris, London: University of London Press, Ltd 10 and 11 Warwick Lane 1933, P. 319-343.

Summary

The theme under analysis belongs to the field of the applied translation. Translation ambiguity in the process of terms translation is not only linguistic problem. It was and is also the problem in the sphere of theological investigations.

The given article deals with the problems of translation ambiguity and faithfulness of translation of two greek trinitarian terms “οὐσία” and “ὑπόστασις”.

УДК 811.111'33

ЗАСТОСУВАННЯ КОРПУСНОГО ПІДХОДУ У ДОСЛІДЖЕННІ МОВИ

Приц О.М.

ДВНЗ «Ужгородський національний університет»

На сучасному етапі все частіше науковці говорять про вихід мовознавства з кола суто гуманітарних наук.

Корпусна лінгвістика – розділ комп'ютерної лінгвістики, який займається розробкою загальних принципів побудови та використання лінгвістичних корпусів (корпусів текстів) з використанням комп'ютерних технологій. Корпусна лінгвістика базується на використанні корпусу, тобто великого об'єму живого мовного матеріалу, взятого із різних джерел і введеного до комп'ютера. Вона досліджує по-новому як мовлення, так і мову і, в результаті цього, об'єктивним шляхом отримуються нові лінгвістичні дані. Перевагою цього напрямку дослідження є те, що він виключає суб'єктивізм, який властивий традиційному мовознавству, і керується об'єктивними результатами [2, с. 5].

За останнє десятиліття корпусна лінгвістика перейняла досвід, накопичений в інших достатньо розвинених областях, що об'єднуються терміном АОР (автоматична обробка тексту), або ж АРТ (автоматичне розуміння тексту). Сучасна Корпусна лінгвістика має дві лінії розвитку — лінгвістичний та інформаційний аналіз тексту.

Інформаційний аналіз реалізується в системах типу ІПС (інформаційно-пошукові системи), а лінгвістичний аналіз має на меті інтерпретацію, з'ясування